

चर्चेअंती एकमताने आलेल्या
सूचना

Roundtable on Urban Policy

Urban Water Security and Water Governance

SUMMER SESSION
2026

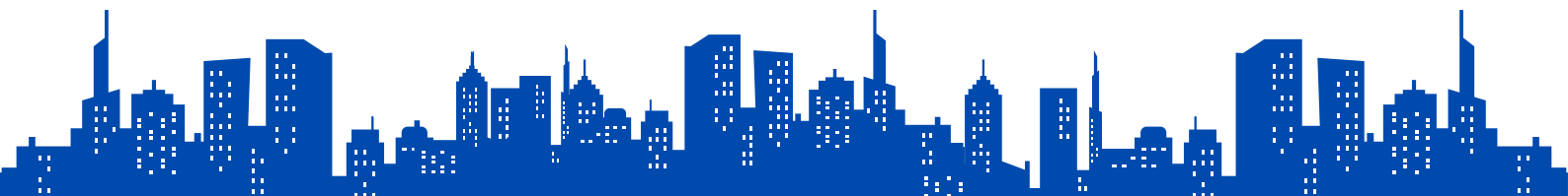
Roundtable on Urban Policy

Urban Water Security
and Water Governance

SUMMER SESSION
2026

पार्श्वभूमी

८ मे २०२६ रोजी महाराष्ट्रातील संशोधक, कार्यकर्ते, विचारवंत आणि शहर नियोजनकार, शहरांची जलसुरक्षा (Water Security) आणि जलशासन (Water Governance) या विषयांवरील चर्चेसाठी आयोजित केलेल्या परिषदेत एकत्र आले. पॉलिसी रिसर्च ऑर्गनायझेशन, ब्ल्यू पल्स फाउंडेशन आणि गोखले इंस्टिट्यूटच्या सेंटर फॉर सस्टेनेबल डेव्हलपमेंट यांच्या सहकार्याने हे सत्र आयोजित करण्यात आले होते. या परिषदेत विविध क्षेत्रांतील १५ पेक्षा अधिक सहभागींनी (Stakeholders) भाग घेतला. यावेळी झालेल्या चर्चेदरम्यान असे अधोरेखित करण्यात आले की, शहरी पाणी पुरवठा आणि वापरासंबंधी आव्हाने केवळ तांत्रिक स्वरूपाची नसून ती प्रशासकीय, आर्थिक आणि सामाजिक स्वरूपाची देखील आहेत. सहभागी सदस्यांनी आणि तज्ञांनी अधिक चांगल्या शासनव्यवस्थेची, नागरिकांच्या अधिक प्रभावी सहभागाची, माहिती-आधारित (Data-Driven) नियोजनाची आणि स्थानिक स्वराज्य संस्थांपासून ते उच्चस्तरीय शासन यंत्रणांपर्यंत समन्वय वाढविण्याची गरज अधोरेखित केली. या चर्चेतून अनेक कृतियोग्य/अमलात आणता येण्याजोग्या (Actionable) शिफारसी समोर आल्या. अंमलबजावणीसाठी जबाबदार असलेल्या शासनाच्या स्तरानुसार त्या पुढीलप्रमाणे वर्गीकृत करण्यात आल्या आहेत.

Roundtable on Urban Policy

Urban Water Security
and Water Governance

SUMMER SESSION
2026

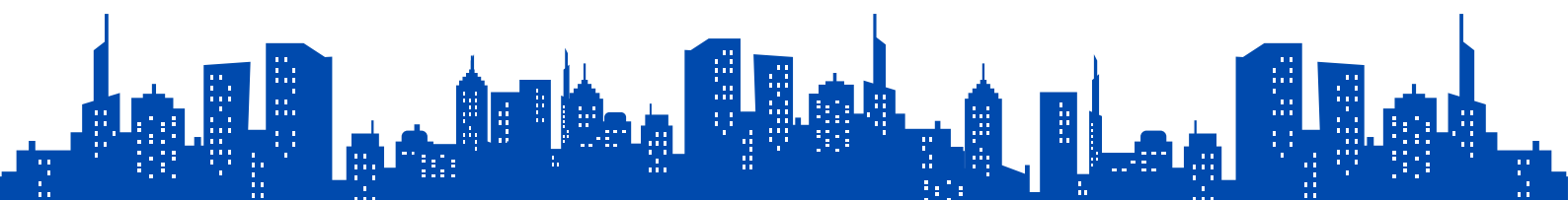
महानगरपालिकांसाठी सूचना

०१. विद्यमान पायाभूत जलसुविधांचा पूर्ण क्षमतेने वापर सुनिश्चित करणे

सहभागी तज्ञांनी अस्तित्वात असलेल्या जल पायाभूत प्रकल्पांच्या अपुऱ्या वापराबाबत चिंता व्यक्त केली. यामध्ये पुरंदर उपसा प्रकल्पासारख्या योजनांचाही समावेश आहे. महानगरपालिकांनी अतिरिक्त प्रकल्पांमध्ये गुंतवणूक करण्यापूर्वी अस्तित्वात असलेल्या जलपुरवठा क्षमतेचा पूर्ण वापर होईल याची खात्री करून कार्यकारी कार्यक्षमता (Operational Efficiency) सुधारण्यास प्राधान्य दिले पाहिजे.

०२. जल शासनाविषयी राजकीय आणि सामाजिक संवाद सुधारावा.

चर्चेदरम्यान उपस्थित करण्यात आलेल्या प्रमुख चिंतांपैकी एक म्हणजे जलपुरवठा आणि वापरासंबंधित निर्णय, प्रकल्प आणि मर्यादा यांविषयी शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि नागरिक यांच्या संवादात दरी (Communication Gap) आहे. महानगरपालिकांनी जलव्यवस्थापन, पाण्याचा पुनर्वापर, भूजल संवर्धन आणि पाण्याचे न्याय्य वितरण यांसंबंधी नियमित सार्वजनिक सल्लामसलत, प्रभागस्तरीय चर्चा आणि जनजागृती मोहिमा संस्थात्मक स्वरूपात राबविल्या पाहिजेत.

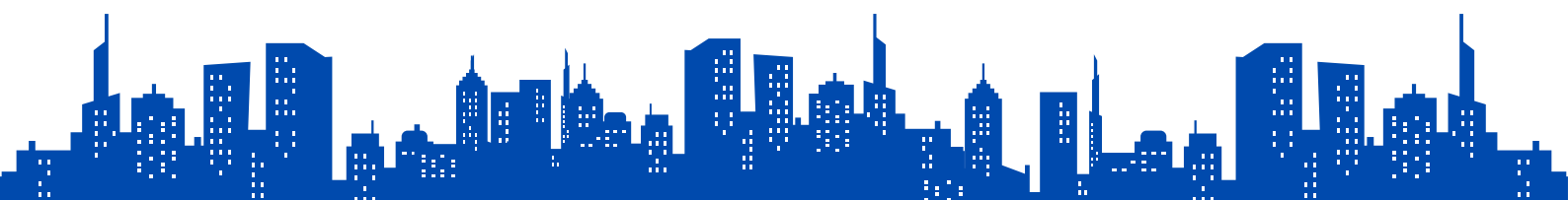
Roundtable on Urban Policy

Urban Water Security
and Water Governance

SUMMER SESSION
2026

महानगरपालिकांसाठी सूचना

०३. गृहनिर्माण संस्था आणि शासकीय इमारतींचे जललेखापरीक्षण (Water Audits) करावे. सहभागी तज्ञांनी मोठ्या निवासी संकुलांसाठी, व्यावसायिक आस्थापनांसाठी आणि शासकीय इमारतींसाठी जल लेखापरीक्षण बंधनकारक/अनिवार्य करण्याची शिफारस केली. जल लेखापरीक्षणामुळे गळती, पाण्याचा अकार्यक्षम वापर होत असल्याची उदाहरणे आणि पुनर्वापर व संवर्धनासाठी उपलब्ध संधी ओळखण्यास मदत होऊ शकते. महानगरपालिकांनी विशेषतः जास्त पाणी वापरणाऱ्या वापरकर्त्यांसाठी नियमित लेखापरीक्षणांसाठी मार्गदर्शक तत्त्वे आणि अहवाल सादरीकरणाची चौकट (Reporting Frameworks) विकसित करावी. यामुळे महसूल न मिळणाऱ्या पाण्याच्या नुकसानीमध्ये लक्षणीय घट होऊ शकते आणि शहरी जलव्यवस्थापनाच्या कार्यक्षम पद्धतींना प्रोत्साहन मिळू शकते.
०४. १००% मीटरिंग आणि कामगिरी-आधारित देखभाल लागू करावी. चर्चेदरम्यान उपस्थित करण्यात आलेल्या प्रमुख चिंतांपैकी एक म्हणजे जलपुरवठा आणि वापरासंबंधित निर्णय, प्रकल्प आणि मर्यादा यांविषयी शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि नागरिक यांच्या संवादात दरी (Communication Gap) आहे. महानगरपालिकांनी जलव्यवस्थापन, पाण्याचा पुनर्वापर, भूजल संवर्धन आणि पाण्याचे न्याय्य वितरण यांसंबंधी नियमित सार्वजनिक सल्लामसलत, प्रभागस्तरीय चर्चा आणि जनजागृती मोहिमा संस्थात्मक स्वरूपात राबविल्या पाहिजेत.

Roundtable on Urban Policy

Urban Water Security
and Water Governance

SUMMER SESSION
2026

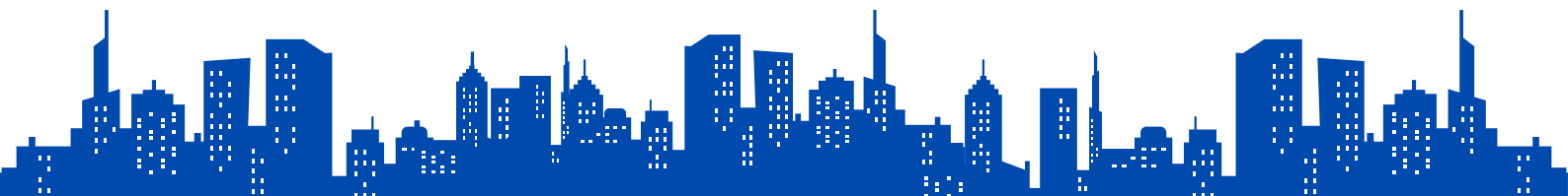
महानगरपालिकांसाठी सूचना

०५ पाणी पुनर्वापर धोरणे

पुनर्वापर धोरण तयार करताना केवळ वैयक्तिक निवासी इमारतींवर लक्ष केंद्रित करण्याऐवजी प्रामुख्याने उद्योग, मोठ्या संस्था, बांधकाम प्रकल्प आणि शेती यांसारख्या मोठ्या प्रमाणात पाणी वापरणाऱ्या ग्राहकांवर केंद्रित असावीत. प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याचा पुनर्वापर लँडस्केपिंग, औद्योगिक प्रक्रिया आणि शहरी परिघातील शेती यांसारख्या पिण्यायोग्य नसलेल्या कामांसाठी प्रभावीपणे केला जाऊ शकतो. म्हणून महानगरपालिकांनी सांडपाणी प्रक्रियेच्या पायाभूत सुविधा अधिक सक्षम कराव्यात आणि प्रक्रिया केलेल्या पाण्याच्या मोठ्या प्रमाणावरील पुनर्वापरासाठी वितरण व्यवस्था निर्माण कराव्यात. मुंढवा जॅकवेल प्रकल्पातून प्रक्रिया केलेल्या पाण्याचा पूर्णपणे शेतीसाठी वापर करावा.

०६. सर्वसमावेशक GIS-आधारित जल नकाशाकरण प्रणाली विकसित कराव्यात.

अनेक शहरांकडे अजूनही जलवाहिन्या, जलाशय, भूजल प्रणाली, जलशुद्धीकरण केंद्रे आणि वितरण जाळे यांचे एकात्मिक डिजिटल नकाशे उपलब्ध नाहीत. सर्वसमावेशक GIS नकाशाकरणामुळे गळती, बेकायदेशीर जोडणी, पाणी पुरवठ्याच्या दाबातील असमतोल आणि पायाभूत सुविधांतील तफावत ओळखण्यास मदत होऊ शकते. महानगरपालिकांनी GIS-आधारित शहरी जल डेटाबेस तयार करणे आणि त्यांचे नियमित अद्ययावतीकरण करणे यास प्राधान्य दिले पाहिजे.

Roundtable on Urban Policy

Urban Water Security
and Water Governance

SUMMER SESSION
2026

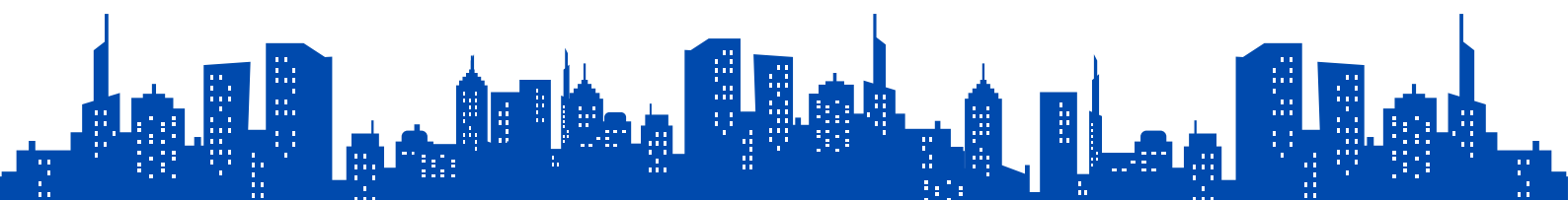
राज्य सरकारसाठी सूचना

०१. शहरी जलस्रोतांना महत्त्वपूर्ण पर्यावरणीय मालमत्ता म्हणून मान्यता द्यावी

नद्या, तलाव, तळी, पाणथळ जागा, नदीमुख क्षेत्रे आणि शहरी जलप्रवाह यांसह सर्व शहरी जलस्रोतांना शहरी नियोजन आणि जलशासन (Water Governance) चौकटींमध्ये महत्त्वपूर्ण पर्यावरणीय मालमत्ता म्हणून मान्यता दिली पाहिजे. त्यांचे संरक्षण आणि पुनर्स्थापना हे राष्ट्रीय आणि राज्यस्तरीय चौकटींशी सुसंगत आहे. यामध्ये पाणथळ जागा संवर्धन आणि व्यवस्थापन नियमन 2017; राष्ट्रीय जल धोरण, 2012; अमृत 2.0; स्वच्छ भारत अभियान; जल शक्ति अभियान; राष्ट्रीय जल परिसंस्था (NPCA); तसेच विविध राज्यस्तरीय आर्द्रभूमी आणि नदी संवर्धन उपक्रमांचा समावेश आहे.

०२. अंमलबजावणीमध्ये एकात्मिक जलसंधारण क्षेत्राधारित नियोजन समाविष्ट करावे.

अंमलबजावणीमध्ये एकात्मिक जलसंधारण क्षेत्राधारित नियोजन (Integrated Watershed-Based Planning), अतिक्रमणांवरील कठोर नियंत्रण, प्रक्रिया न केलेल्या सांडपाण्याच्या विसर्गाचे कठोर नियमन, निसर्गाधारित उपायांचा वापर करून पर्यावरणीय पुनर्स्थापना, सातत्यपूर्ण निरीक्षण आणि समुदायाचा सहभाग यांचा समावेश असावा. शहरी जलपुरवठा, सिंचन, भूजल व्यवस्थापन आणि शहर नियोजन यामध्ये सहभागी असलेल्या अनेक संस्थांमध्ये समन्वय साधण्यात राज्य सरकारांची मध्यवर्ती भूमिका असते. राज्य सरकारांनी अशा एकात्मिक जलशासन चौकटी स्थापन कराव्यात.

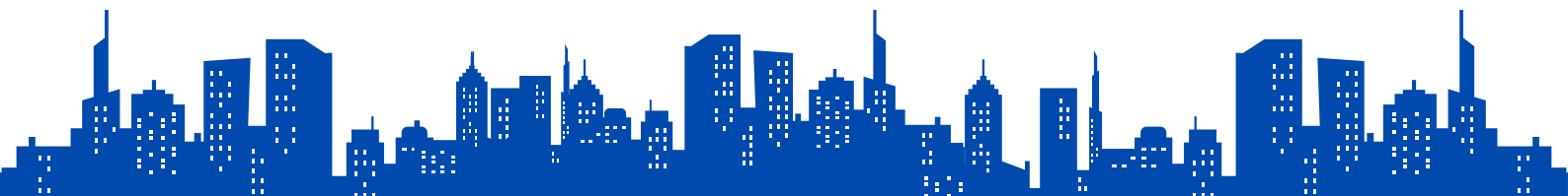
Roundtable on Urban Policy

Urban Water Security
and Water Governance

SUMMER SESSION
2026

राज्य सरकारसाठी सूचना

०३. जललेखापरीक्षण आणि पाणी पुनर्वापरासाठी राज्यस्तरीय चौकटी विकसित कराव्यात
- सहभागींनी राज्य सरकारांनी शहरी जललेखापरीक्षण, सांडपाण्याचा पुनर्वापर आणि प्रक्रिया केलेल्या पाण्याच्या वितरण प्रणालींसाठी प्रमाणित मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करण्याची शिफारस केली. राज्यस्तरावरील एकसमान धोरणांमुळे शहरांना समान मानके स्वीकारण्यास आणि अंमलबजावणीची कार्यक्षमता सुधारण्यास मदत होऊ शकते. राज्यांनी धोरणात्मक पाठबळ आणि आर्थिक प्रोत्साहने यांच्या माध्यमातून उद्योगांना आणि मोठ्या प्रमाणात पाणी वापरणाऱ्या ग्राहकांना पुनर्चक्रित पाणी प्रणाली स्वीकारण्यासाठी प्रोत्साहित केले पाहिजे.
०४. यशस्वी अंमलबजावणी पद्धतींचे मूल्यांकन करून त्यांची पुनरावृत्ती करावी.
- या परिषदेत विशेषतः ओडिशा (Odisha) सारख्या राज्यांमधील यशस्वी शासनपद्धतींचा अभ्यास करण्याची गरज अधोरेखित करण्यात आली. राज्यस्तरीय जलशासनाच्या नाविन्यपूर्ण नमुन्यांच्या तुलनात्मक अभ्यासांमधून महाराष्ट्र आणि इतर शहरी प्रदेशांसाठी उपयुक्त धडे मिळू शकतात असे सुचविले गेले. राज्य सरकारांनी सर्वोत्तम पद्धतींचे दस्तऐवजीकरण करावे आणि धोरणात्मक देवाणघेवाण तसेच प्रायोगिक प्रकल्पांच्या माध्यमातून शहरे आणि राज्यांदरम्यान माहितीची देवाणघेवाण सुलभ करावी.

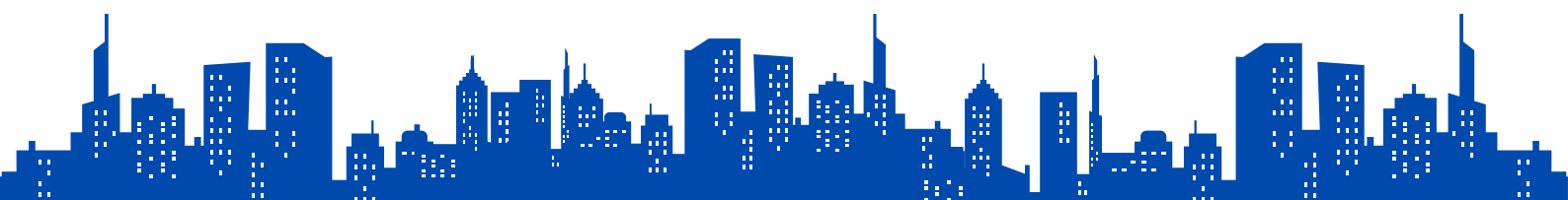
Roundtable on Urban Policy

Urban Water Security
and Water Governance

SUMMER SESSION
2026

भारत सरकारसाठी सूचना

०१. **स्मार्ट जलशासनासाठी (Smart Water Governance) राष्ट्रीय मानकांना प्रोत्साहन द्यावे**
सहभागी तज्ञांनी स्मार्ट जलशासनासाठी अधिक मजबूत राष्ट्रीय चौकटीची आवश्यकता अधोरेखित केली. यामध्ये मीटरिंग, GIS नकाशाकरण, जल लेखापरीक्षण (Water Accounting) आणि महसूल न मिळणाऱ्या पाण्याचे व्यवस्थापन यांसाठीच्या मानकांचा समावेश आहे. राष्ट्रीय शहरी अभियानांतर्गत तांत्रिक सहाय्य, आदर्श मार्गदर्शक तत्त्वे आणि डिजिटल पायाभूत सुविधांसाठी निधी उपलब्ध करून देत केंद्र सरकार शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांना पाठबळ देण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावू शकते.
०२. **शहरी जल लवचिकतेसाठी (Urban Water Resilience) आर्थिक सहाय्य वाढवावे.**
शहरी जलसुरक्षेसाठी पायाभूत सुविधांचे आधुनिकीकरण, सांडपाणी प्रक्रिया, पुनर्वापर प्रणाली (Reuse Systems) आणि हवामान बदलाशी जुळवून घेण्यासाठीचे उपाय यामध्ये मोठ्या प्रमाणावर आणि दीर्घकालीन गुंतवणुकीची आवश्यकता असते. सहभागी तज्ञांनी शाश्वत जलशासनातील (Sustainable Water Governance) सुधारणा राबविणाऱ्या शहरांना केंद्र सरकारकडून वाढीव सहाय्य देण्याची शिफारस केली. स्मार्ट मीटरिंग, प्रक्रिया केलेल्या पाण्याचा पुनर्वापर, भूजल व्यवस्थापन आणि शहरी लवचिकता यांसाठी समर्पित निधी व्यवस्था स्थानिक स्तरावरील अंमलबजावणीला गती देऊ शकते.

Roundtable on Urban Policy

Urban Water Security
and Water Governance

SUMMER SESSION
2026

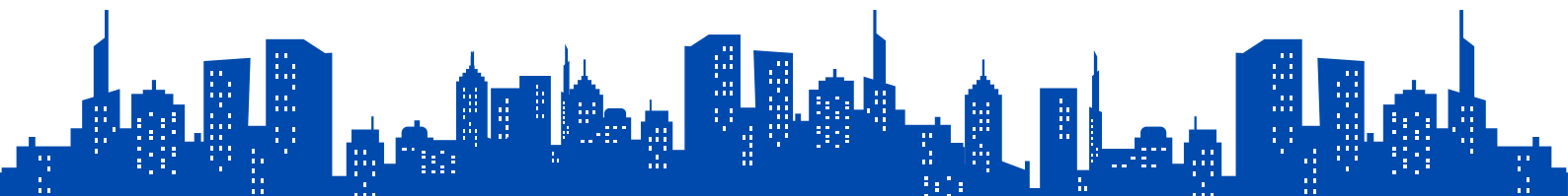
सहभाग

मसुदा लेखन

नेहा महाजन, डॉ अश्विनी केसकर, डॉ गुरुदास नूलकर, आणि तन्मय कानिटकर

गोलमेज बैठकीतील सहभागी व्यक्ती

धनश्री गुरव, सिद्धार्थ लॉरेन्स बेनिंजर, विवेक वेलणकर, राधिका मुळे, डॉ प्रसन्ना जोगदेव, मुकेश पाटील, डॉ सायली जोग, डॉ सौरव मोहंती, अंकिता अभ्यंकर, श्रीरंग जोशी, डॉ शारदा बापट, अभिनव जैन, आणि मंदार पिंपुटकर

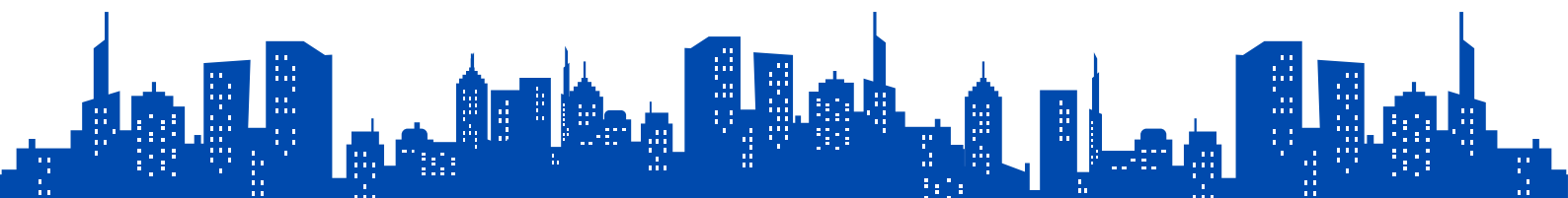
Roundtable on Urban Policy

Urban Water Security
and Water Governance

SUMMER SESSION
2026

गोलमेज बैठकीत सहभागी सर्व मान्यवर

Roundtable on Urban Policy

SUMMER SESSION
2026

Urban Water Security
and Water Governance

संपर्क :

डॉ अश्विनी केसकर:	+91 9890303884
नेहा महाजन:	+91 8007971692
तन्मय कानिटकर:	+91 9823431138

